

Michał Łesiów

Zaimki w ukraińskim języku literackim XVII i początku XVIII w.

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne 27, 89-106

1972

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Michał ŁESIÓW

Zaimki w ukraińskim języku literackim XVII i początku XVIII w.

Местоимения в украинском литературном языке 17 — начала 18 века

Les pronoms dans la langue ukrainienne littéraire du XVIIe s. et du début du XVIIIe

Zaimki stanowią kategorię gramatyczną stosunkowo mało ulegającą zmianom i wpływom obcych systemów językowych. Jest ich w zasadzie niewiele, ponieważ jednak częstotliwość występowania zaimków w języku jest dużo większa niż innych części mowy, są one bardzo ważnym składnikiem systemu językowego.

W niniejszym szkicu pragnę się zająć funkcjonowaniem zaimków w ukraińskim języku literackim XVII i początku XVIII w. na podstawie analizy języka 10 utworów wierszowanych, pochodzących z terenu zachodniej części Ukrainy. Są to dialogi lub dramaty, a więc utwory sceniczne, o treści religijnej. Przeznaczone były te utwory dla „masowego” odbiorcy — czytelnika czy też widza — napisane są więc językiem najbardziej przystępnym w owym czasie dla przeciętnego mieszczanina zachodnio-ukraińskiego z XVII i XVIII w. — ukraińskim językiem pisanym (literackim).

Prześledzę formy zaimkowe występujące i funkcjonujące w systemie tego języka literackiego, zastosowanego w wybranych 10 utworach, których spis podaję na końcu niniejszej pracy.¹

1. Zaimki osobowe 1. i 2. osoby
oraz zaimek zwrotny

Forma zaimka osobowego 1. osoby 1. poj. występuje tu tylko w dzisiejszej postaci я. Jedynie w dwóch utworach — Pas i Mist pojawia się

¹ Zob. umieszczone na końcu artykułu: Źródła wykorzystane (z rozwiązaniem skrótów), s. 21.

obocznie cerkiewnosłowiańska postać tego zaimka **азь**. W Pas formę **азь** spotyka się 4 razy i zawsze na początku zdania, np. **азь слышах...** Pas 167/20, **азь разумѣла...** Pas 169/4, ogólnoruska forma **я** wystąpiła w tym utworzone tylko 1 raz i to w środku zdania. W Mist **азь** znajdujemy tylko 1 raz, **я** natomiast — 18 razy.

Zaimek osobowy 1. osoby ma postać **я** już w zabytkach południowo-ruskich XII w.², w gramotach ukraińskich XIV—XV w. **азь** to forma cerkiewnosłowiańska, używana dość rzadko, głównie na miejscach tytułowych, a we właściwym tekście tylko 3 razy.³ Podobnie rzecz się ma w innych zabytkach staroruskich.⁴ W *Leksykonie* L. Zyzanija z XVI w. cerkiewnosłowiańskie **азь** objaśnia się wyrazem **я**.⁵ Forma **азь** w zabytkach staroruskich występowała zawsze jako cerkiewizm.

Zaimek 2. osoby 1. poj. ma zwyczajną postać w formie **ты** lub **ти**.

W dopełniaczu 1. poj. zaimka osobowego 1. i 2. osoby wystąpiły formy charakterystyczne tak dla języka prasłowiańskiego, jak i — dla współczesnego ukraińskiego, a mianowicie **мене** Wołk 52/7, **для тебе** Mist 175/8, **от себе** Sk 26/21 itp.

Najczęstszą formą celownika zaimka 1. osoby 1. poj. jest **мѣнѣ** Sk 26/33, Wołk 53/39 itp. Jest to forma równocześnie staroukraińska i cerkiewnosłowiańska⁶, do dziś spotykana w gwarach południowo-zachodnio-ukraińskich.⁷ W wieku XVII forma ta była na pewno jeszcze faktem żywej wymowy we wszystkich dzielnicach Ukrainy⁸, znaleźć ją można

² M. Hrunśkyj, P. Kowalow: *Istorijska form ukrajinśkoji mowy*, Charkiw 1931, s. 204.

³ W. Demjanczuk: *Morfologija ukrajinśkich hramot XIV i perszoji połowyny XV w.*, „Zapysky istoriko-filohicznoho widdiŭ Ukrajinśkoji Akademiji Nauk” kn. XVI, Kyjiw 1928, s. 16.

⁴ Por.: P. S. Kuzniecowa: *Oczerki istoriczieskoj morfologii russkogo jazyka*, Moskwa 1959, s. 109—112; S. P. Bewzenko: *Iz spostereżeń nad mowoj pamjatok rozpowidnych žanriw, pysanych na Zakarpatti*, „Naukowi Zapysky Użhorodśko-ho Derżawnoho Uniwersytetu”, t. XXXV, Użhorod 1958, s. 104, i in.

⁵ Zob.: M. Wozniak: *Hramatyka Ławrentija Zyzanija z 1596 r.*, Lwiv 1911, s. 93.

⁶ Por.: M. Smotryckyj: *Hrammatyka sławenskija prawylnoje sintagma*, Jewje 1619, s. 96; Wozniak: *op. cit.*, s. 45.

⁷ Por.: H. F. Szyło: *Piwdenno-zachidni howory URSS na piwnicz wid Dnistra*, Lwiv 1957, s. 136; J. Janów: *Gwara matoruska Moszkowiec i Siwki Nad-dniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych*, Lwów 1926, s. 81; A. M. Łukjanenko: *Nowyje dannyje dla charakteristiki guculskich howorow*, Kijew 1904, s. 12; I. D. Pahiria: *Osobowi i zworotnyj zajmennyky w howirkach piwniczno-zachidnoji Mukacziszczyzny*, „Naukowi Zapysky Użhorodśko-ho Derżawnoho Uniwersytetu”, t. XXVI, Użhorod 1957, s. 192.

⁸ W. S. Waszczenko: *Poltawśki howory*, Charkiw 1957, s. 170; O. M. Ma-sztabej: *Dejaki morfologični rysy howoriw Poltawśczyzny XVII st.*, zb. „Serednionadnyprianski howory”, Kyjiw 1960, s. 192; I. Ohijenko: *Ukrajinśka litera-*

również w utworach niektórych pisarzy zachodnioukraińskich XIX, a nawet początku XX w.⁹

W zabytkach nieco późniejszych spotykamy też formę celownika **минѣ** Mist 177/11, Dial 105, Dern I 127, Vos 140/33, **кy минѣ** Dial 229 lub rzadziej **мѣнѣ** Dern II 97 i Vos 141/20. Pojawienie się tych form w XVII w. należałoby wyjaśniać przez kontaminację pełnej formy **ми** i enklitycznej **ми**, a nie jako skutek analogii do form dopełniacza, jak się powszechnie uważa.¹⁰ Wszystkich wypadków pojawienia się formy **минѣ** w zabytkach staroukraińskich nie możemy wyjaśniać przejściem nieakcentowanego -e- w -y-, skoro tego -e- w formie dat. sg. zaimka 1. osoby nie spotykamy w owym czasie. Formę **мѣнѣ** wyjaśniamy przez działanie harmonii wokalicznej. Forma ta występowała rzadko w zabytkach staroukraińskich¹¹, spotykamy ją niekiedy w gwarach ukraińskich, szczególnie obszaru południowo-zachodniego.¹²

Pełne formy celownika zaimka osobowego 2. osoby i zaimka zwrotnego mają najczęściej postać staroruską **тобѣ** Ber 62/35, Dern I 21 i in., **собѣ**. Rzadziej trafiają się cerkiewnosłowiańskie odpowiednie formy **тебѣ** (tylko w Zb, Dern I i Dial) oraz **себѣ** (w Zb, Mist i Dern I). W gwarach ukraińskich naddniestrzańskich i zakarpaccyckich¹³, a nawet w gwarach obwodu Sumskiego¹⁴ zdarzają się formy *tebi*, *sebi*, uważane są one za nowotwory powstałe na skutek wpływu form gen. i acc. *tebe* na *tobi*.¹⁵ W zabytkach staroukraińskich i starorosyjskich formy **тебѣ**, **себѣ** uważane są za cerkiewizmy.¹⁶ To samo można powiedzieć o wspomnianych wyżej formach w omawianych zabytkach: znajdują się one w takich kontekstach, gdzie uzasadnione są stylistycznie formy cerkiewnosłowiańskie.

turna mowa XVI st. i ukrajniskij Krechivskij Apostol, Warszawa 1930, s. 344; Bewzenko: *op. cit.*, s. 104.

⁹ Ł. A. Bułachowśkyj: *Z historycznych komentarzów do ukrajniskoji literaturnoji mowy*, „Mowoznawstwo”, X, Kyjiw 1952, s. 87.

¹⁰ Por. S. P. Bewzenko: *Istoryczna morfologija ukrajniskoji mowy*, Užhorod 1960, s. 152.

¹¹ Por.: *Ibid.*, s. 152; Masztabej: *op. cit.*, s. 192.

¹² Szyło: *op. cit.*, s. 136; A. M. Łukjanenko: *op. cit.*, s. 12; Pahiria: *op. cit.*, s. 192; A. P. Mohyla: *Słowozmina w howirkach serednioji Czerkaszczyzny*, zb. „Serednionaddniprianski howory”, Kyjiw 1960, s. 55; W. S. Waszczenko: *Zajmennykowi ta czysliwnykowi formy w suchasnych połtawśkich howorach*, zb. „Połtawśko-kyjiwśkyj dialekt — osnowa ukrajniskoji nacionalnoji mowy”, Kyjiw 1954, s. 43.

¹³ Por.: P. I. Prystupa: *Howirky Briuchowćkoho rajonu Lwiwśkohoji obłasti*, Kyjiw 1957, s. 49.

¹⁴ S. I. Doroszenko: *Howirky Putywiłśkoho i Buryńśkoho rajoniu Sumśkohoji obłasti* (maszyn. kand. dysert.), Sumy 1955, s. 187.

¹⁵ Bułachowśkyj: *op. cit.*, s. 87.

¹⁶ Ł. A. Bułachowśkyj: *Pytannia pochodżennia ukrajniskoji mowy*, Kyjiw 1956, s. 68—69; Kuzniecowa: *op. cit.*, s. 117.

Formy enklityczne w celowniku mają zaimki 1. i 2. osoby I. poj. (zaimek zwrotny nie ma enklitycznych form celownika w badanych zabytkach), np. ми Sk 33/18, Wołk 58/43 itp.; мѣ Pas 169/3, ти Sk 28/2,, Бер 63/5 itp. oraz w trzech wypadkach forma skrócona -ть: добреть добре Sk 30/60, чинють о Іосифе, подякованье Sk 31/42, мыть помагаемь Wołk 73/5.

Postaci *my* i *ty* to formy staroruskie, które notowane są również przez gramatyki L. Zyzanija i M. Smotryckiego.¹⁷ W zabytkach ukraińskich XVI i XVII w. takie formy występują na całym terytorium Ukrainy, przy czym o wiele rzadziej w zabytkach południowo-wschodnich. S. Samijlenko pisze, że formy te najczęściej wychodzą z użycia w zabytkach ukraińskich pochodzenia południowo-wschodniego i północnego.¹⁸ To odpowiadałoby w zasadzie współczesnemu stanowi gwar ukraińskich: formy enklityczne *my*, *ty* stanowią charakterystyczną cechę gwarową południowo-zachodnio-ukraińską w odróżnieniu od innych grup gwarowych.¹⁹

Forma *mi* jest nowotworem ukraińskim (przez analogię do *mni*), może to być również forma przeniesiona wprost z odmiany polskiej (*mi*). Taką postać tego zaimka spotyka się w wielu gwarach południowo-zachodnio-ukraińskich²⁰, można więc ją uznać za dialektyzm, który pojawił się być może pod wpływem polskim.

Skrócona postać -ть oprócz swego zaimkowego znaczenia może też pełnić funkcję partykuły, jak np. w takich zwrotach алеть тамь знайдете Бер 61/32, алеть хвалы тобѣ нехотѣли дати Sk 30/24, алеть и правду признаваючи Sk 27/33. Ogółem *ть* występuje tylko w trzech zabytkach: Бер,

¹⁷ Wozniak: *op. cit.*, s. 45; Smotryckij: *op. cit.*, s. 96—98.

¹⁸ S. P. Samijlenko: *Z istoriji form dawalnoho widminka osobowych zajmennykiw w dawnioruskiej ta ukrajinskiej mowach*, „Pytannia istorycznoho rozwytku ukrajinskoji mowy”, Charkiw 1959, s. 39. Por. jeszcze: Masztabej: *op. cit.*, s. 192.

¹⁹ Por. Szyło: *op. cit.*, s. 136; I. Werchratskyj: *Howir batiukiw*, Lwiv 1912, s. 49; Prystupa: *op. cit.*, s. 50; Łukjanenko: *op. cit.*, s. 12; J. O. Pura: *Howory zachidnoji Drohobyczczyny*, I, Lwiv 1958, s. 58—59; I. Werchratskyj: *Pro howor hatyckych Łemkiw*, Lwiv 1902, s. 126; Janów: *op. cit.*, s. 81; M. Przepiórska-Owczarenko: *Na pohranyczczach nadsianskoho howoru*, „Zapysky Naukowoho Towarystwa imeny Szewczenka”, t. 162, New York 1954, s. 74; K. Kysilewskyj: *Nadprutskyj howir*, „Zapysky Naukowoho Towarystwa im. Szewczenka”, t. 162, New York 1954, s. 27; P. M. Łyzaneć: *Dejaki osoblywosti widminuwannia zajmennykiw u howirkach Zatyssia Wynohradiwskoho rajonu*, „Dopowidi ta powidmiennia Užhorodskoho Derżawnoho Uniwersytetu”, seria filologiczna, 4, Užhorod 1959, s. 69; Pahiria: *op. cit.*, s. 192.

²⁰ I. Werchratskyj: *Pro howor hatyckych Łemkiw...*, s. 126; I. Ziłynskyj: *Łemkiwska howirka sela Jawirow*, „Lud Słowiański”, t. III, Kraków 1934, s. 209; Szyło: *op. cit.*, s. 136; Kysilewskyj: *op. cit.*, s. 27.

Sk i Wołk. Są to niewątpliwie polonizmy, naśladownictwo polskiego emfatycznego -ć, weszły do tekstu ukraińskiego nawet z tymi samymi funkcjami, co w języku polskim.

W bierniku l. poj. pełne formy zaimków osobowych i zwrotnego występują w postaci мене, тебе, себе. Bardzo często używane są w analizowanych zabytkach odpowiednie formy enklityczne, nawet w połączeniu z przyimkami, np. на мя Dial 196, Дєрн II 248; на тя Sk 35/11, Міст 180/18; през ся Sk 38/23, на ся Бер 62/25 itp. Enklityczne formy zaimków w bierniku są już nietypowe dla siedemnastowiecznych zabytków z Połtawszczyzny, o wiele częściej używa się ich w zabytkach halickich z tego okresu.²¹ Jest to cecha typowa również dla współczesnych południowo-zachodnich gwar ukraińskich.²² W używaniu tych form enklitycznych w ukraińskich zabytkach można również widzieć podtrzymujący wpływ odpowiednich form polskich.

W narzędniku l. poj. w omawianych zabytkach panują formy zaimków osobowych charakterystyczne dla języka staroruskiego i równocześnie ukraińskiego, a mianowicie мною Sk 28/14, мьною Міст 175/20, тобою Бер 62/29, собою Dial 88 itp.

W miejscowniku l. poj. zaimek 1. osoby ma najczęściej postać staroruską, np. во мнѣ Sk 31/14, въ мнѣ Wołk 59/3 itp. i tylko w jednym przypadku pojawiła się nowoukraińska forma: на минѣ Міст 178/28.

Zaimek 2. osoby zachowuje postać wschodniosłowiańską при тобѣ Sk 32/19, въ тобѣ Wołk 51/35 itp. i tylko w jednym przypadku pojawiła się forma uważana za cerkiewnosłowiańską: в тебѣ Дєрн I 60.

Zaimek zwrotny w miejscowniku ma tylko formę sobi, np. на собѣ Sk 26/7, о собѣ Дєрн II 29 itp.

Formy zaimka 1. i 2. osoby liczby mnogiej są identyczne ze staroruskimi i jednocześnie — ukraińskimi, nie zaistniała tu żadna zmiana charakterystyczna, oto przykłady: w mianowniku: мы Sk 25/20, ми Zb 17/2, вы Dial 313, ви Дєрн II 119; w dopełniaczu: насъ Dial 181, отъ васъ Dial 250; w celowniku: намъ Бер 58/5, къ намъ Sk 32/14, вамъ Міст 173/24; w bierniku: насъ Sk 25/8, васъ Wołk 72/28; w narzędniku: нами Pas 170/21, Dial 121; w miejscowniku: в насъ Бер 58/7 itp.

2. Zaimki rodzajowe

W mianowaniku l. poj. na rodzaj męski zaimek 3. osoby ma formę онъ Zb 14/6, Dial 211 itp. Jest to dawny zaimek wskazujący, który w eposie

²¹ Masztabej: *op. cit.*, s. 192; S. P. Bewzenko: *Istoryczna morfologija...*, s. 153.

²² Por. m.in.: Szyło: *op. cit.*, s. 136; Janów: *op. cit.*, s. 81; Ziłyński: *op. cit.*, s. 209; Przepiórska-Owczarenko: *op. cit.*, s. 74; Łyzaneć: *op. cit.*, s. 69; Pahiria: *op. cit.*, s. 192; Kysilewskyj: *op. cit.*, s. 28 itp.

przedpiśmiennej jeszcze zajął miejsce ps. *jь. W jednym wypadku wystąpił on w jego czysto ukraińskim brzmieniu: вѣнь²³ Zb 20/4. Ślad starego zaimka *jь mamy tylko w zaimku względnym иже, яже, еже, np.:

Вижь нас ради пострадаваша откупителя,
Иже плот пріем нашу волею... Pas 170/12

За що откупителю ты вихваляемь...

Ижес враговъ своихъ и нашихъ побѣдилъ Dern II 73

...все живое, еже есть наверхъ землѣ Zb 14/20

Вся убо будемъ знати, яже суть во свѣтѣ Pas 167/21

Слышай, Адаме, яже Агг[е]ли спѣвають Pas 169/31

Takie formy zaimków występują w kontekstach najbardziej zbliżonych do stylu „wysokiego”, wyrażanego językiem cerkiewnosłowiańskim. Odpowiadają one formom podanym przez gramatyki cerkiewnosłowiańskie L. Zyzanija i M. Smotryckiego.²⁴ Nie ma najmniejszej wątpliwości, że zwroty takie już w najdawniejszych wschodniosłowiańskich zabytkach pisanych stanowiły element obcy, zaniesiony z ksiąg pisanych językiem cerkiewnym.²⁵

Zaimek wskazujący *tъ występuje najczęściej w postaci reduplikowanej тотъ Ber 59/37, Sk 37/12 itp. (w Ber, Sk, Dial, Mist, Zb, Vos). Taką postać tego zaimka spotykamy we współczesnych ukraińskich gwarach huculskich²⁶, łemkowskich²⁷, bojkowskich²⁸, zakarpaccich²⁹ i naddnie-strzańskich.³⁰ W zabytkach staroukraińskich forma *tot* spotyka się dość często.³¹ Jest to więc archaizm ukraiński zachowany do dziś dnia w gwa-

²³ Występuje w tym wyrazie zjawisko przejścia o w i (zapisane przez ѣ); jest to tzw. ikawizm, cecha charakterystyczna dla języka ukraińskiego, ale bardzo rzadko w starych zabytkach ukraińskich odnotowywana na piśmie.

²⁴ Wozniak: *op. cit.*, s. 37; Smotryckij: *op. cit.*, s. 112—113.

²⁵ W. F. Sycz: *Sintaksis ukraińskiej polemiczkiej literatury końca XVI — nacz. XVII st.* (awtoreferat), Kijew 1960, s. 11; W. I. Borkowski: *Sintaksis driewnierusskich gramot*, Moskwa 1958, s. 136; Kuzniecowa: *op. cit.*, s. 130.

²⁶ B. Kobylański: *Huculski howir i joho widnoszennia do howoru Pokuttia*, „Ukraiński Dialektologiczny Zbirnyk”, kn. I, Kyjiv 1928, s. 55; Kysilewski: *op. cit.*, s. 27.

²⁷ Werchratskij: *Pro howor halyckych Łemkiw...*, s. 49; Ziłyński: *op. cit.*, s. 209; Przepiórska-Owczarenko: *op. cit.*, s. 74.

²⁸ Pura: *op. cit.*, s. 60.

²⁹ I. Pańkewycz: *Ukraiński howory Podkarpatśkoji Rusi i sumiżnych obłastej*, cz. I, Praha 1938, s. 277; Łyzaneć: *op. cit.*, s. 71.

³⁰ Werchratskij: *Howir batiukiw...*, s. 49.

³¹ Demjanczuk: *op. cit.*, s. 17; P. Buzuk: *Z istorycznoji dijalektolohiji ukraińskoji mowy. Howirka Łučkoji Jewanheliji XIV w.*, „Zbirnyk Komisiji dla doslidżennia istoriji ukraińskoji mowy”, t. I, Kyjiv 1931, s. 129; Ł. Ł. Humećka: *Narusy z istoriji ukraińskoji mowy. Iz spostereżeń nad mowoju najdawniszich ukraińskich dramatycznych scen*, „Mowoznawstwo”, X, Kyjiv 1952, s. 117; Ohijenko: *op. cit.*, s. 345.

rach południowo-zachodnio-ukraińskich, głównie w gwarach grupy karpackiej.

W nieco mniejszej ilości wystąpił w badanych zabytkach ten zaimek wskazujący w postaci той Sk 41/5, Zb 16/19 itp. (w Sk Dial, Zb, Mist — тот//той, w Ber i Vos — tylko тот, w Wołk, Dern II i Pas — tylko той).

Zaimek wskazujący сей ma taką właśnie postać, np. сей ден Dern II 201. Taki zaimek używany jest szeroko do dziś w gwarach południowo-zachodnich bez form obocznych³², a w północnych i południowo-wschodnich gwarach ukraińskich obok *cej*, *ocej*.³³ W omawianych zabytkach zaimek *sej* jest formą rodzimą podtrzymaną podobnie brzmiącą postacią cerkiewną.

Końcówkę zerową mają takie zaimki w mianowniku l. poj. na rodzaj męski: голось онь Sk 35/8, сын онь Wołk 51/1; весь Ber 59/3, увес Mist 179/23, вввесь Wołk 70/24; самь Sk 29/2; всякъ чась Dial 106; жадень; мой Wołk 51/27; твой Mist 177/1; твуй Sk 32/25; свой Dern I 26, нашь Sk 25/9 itp. Niektóre zaimki mają końcówki przymiotnikowe w tej kategorii gramatycznej -ый, -ий, -ій, np. оный Ber 62/1, овый келихъ Dial 80, такій Dern I 162, декретъ таковий Ber 69/26, самый Ber 63/3, кождый Ber 58/21, каждый Vos 139/9, котрый Ber 58/26, который Zb 13/17, ко-трой Dern II 5, якій Pas 169/19, кий путь Dern II 149 itp.

Zaimek онь//оный w funkcji wskazującej jest archaizmem podtrzymanym wpływem odpowiednich form polskich, np. na онь чась Ber 67/34. Polonizmem jest zaimek овый Dial 80, który występuje tylko w Ber i Dial.

Zaimek *każdo występuje z -a- tematycznym w Vos i obocznie -o-// -a- w Zb, przeważnie jednak zaimek ten ma w temacie -o- (we wszystkich przypadkach w Ber., Dial i Sk). Takie formy oboczne owego zaimka z -a- oraz -o- mamy już w gramotach halicko-wołyńskich XIV—XV w.³⁴ J. Petr w specjalnej monografii w rozdziale „Zaimek *každyj* w językach wschodnio-słowiańskich” nie znajduje formy *každyj* dla języka ukraińskiego w przeszłości, znalezioną zaś formę *každyj* zapisaną „po raz pierwszy w Gramocie Bieńka, starosty halickiego i śniatyńskiego” zalicza błęd-

³² Szyło: *op. cit.*, s. 141; K. Dejna: *Zaimki *tъ, *sъ, w gwarach ukraińskich Tarnopolszczyzny*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. VI, Łódź 1959, s. 24, 27, 31 oraz mapa z izoglosą zasięgu występowania tego zaimka, izoglosa VII 7; P. D. Tymoszenko: *Fonetyczni jawyszczna na meži sliv w ukrajinskiej mowi* (maszyn. kand. dysert.), Kyjiw 1952, s. 267.

³³ Łysenko: *Dejaki osoblywosti howirow Otyszziwśkoho rajonu Czernihivśkoho obłasti*, „Dialektologiczny Biuleteń”, wyp. IV, Kyjiw 1953, s. 34; Mohyla: *op. cit.*, s. 56; Waszczenko: *Zajmennykowi ta czysliwnykowi formy...*, s. 45.

³⁴ Demjanczuk: *op. cit.*, s. 18.

nie do języka rosyjskiego.³⁵ Postać *každyj* mają współczesne gwary nadszańskie³⁶, polskie³⁷ i częściowo naddniestrzańskie³⁸, *koždyj* zaś występuje w innych gwarach naddniestrzańskich znajdujących się dalej na wschód. W polskim języku literackim XVII w. znane były dwie postacie tego zaimka: *každy* (forma częstsza) i *koždy* — forma rzadsza wypierana coraz silniej przez *každy* z języka literackiego.³⁹ W analizowanych tu zabytkach ukraińskich XVII i początku XVIII w. takie formy wystąpiły w odwrotnym stosunku ilościowym. Widocznie za bardziej ukraińską mogła być uważana wtedy postać *koždyj*, za bardziej zaś polską — *každy* (*j*).

Zaimek *жадень* pojawił się w Ber, Sk, Wołk, Dial, Dern II i Zb; nie ma go w tych zabytkach, które najmniej ulegały wpływowi języka polskiego. Zaimek ten jest niewątpliwie zapożyczeniem z języka polskiego w takiej właśnie postaci.⁴⁰

Zaimek **katorz* // **kotorz* występuje w postaci *котрый* Ber, Sk, Wołk, Dial, Vos lub *который* Zb, Dial, Dern II, Vos, Mist, Pas. W Dern II mamy formę tego zaimka z końcówką *-oj* w mianowniku *котрой* Dern II 5. Ta ostatnia forma charakterystyczna jest dla gwar naddniestrzańskich.⁴¹

Względno-pytający zaimek *кий* Dern II 149 jest archaizmem staroruskim, używa się często w języku najstarszych zabytków wschodnio-słowiańskich.⁴²

Zaimki na rodzaj nijaki w mianowniku I. poj. mają formy zaimkowe lub przymiotnikowe, np. *то* Sk 39/2, Zb 14/3, *презь то* Sk 28/33 itp. i dość często *то* Ber 58/7 *вѣтоѣ* Sk 26/13 itp. Obie te formy we wszystkich badanych zabytkach występują obocznie, jedynie w Pas nie wystąpiło *to*.

Formy proste zaimków rodzajowych na rodzaj nijaki wystąpiły w zabytkach: *се* Pas 167/3, *все* Ber 63/16, *сице* Pas 167/25, *мое* Wołk 50/19, *твое* Vos 136/1, *свое* Wołk 59/33, *наше* Zb 25/30 itp., a więc jedynie u zaimków miękkotematowych. Zaimki zaś twar-dotematowe mają w formie mianownika I. poj. na rodzaj nijaki końcówkę przymiotnikową w postaci nieściągniętej, np. *мѣсто оное* Ber 64/32, *такое* Dial 235, *самое* Dial 368, *жадное* Dial 182, *котороѣ* Wołk 50/44, *котрое* Dern II 9 itp.

³⁵ J. Petr: *Zaimek każdy w historii i dialektach języka polskiego*, Wrocław 1957, s. 103.

³⁶ Przepiórska - Owczarenko: *op. cit.*, s. 42.

³⁷ Ohijenko: *op. cit.*, s. 349.

³⁸ Prystupa: *op. cit.*, s. 52.

³⁹ Petr: *op. cit.*, s. 43—45.

⁴⁰ Por.: S. P. Bewzenko: *Dejaki ukrajński etymolohiji*, „Dopowidi ta powidomlennia Užhorodského Derżawnoho Uniwersytetu”, seria filologiczna, 4 Užhorod 1959, s. 104—105.

⁴¹ F. Szyło: *op. cit.*, s. 143; Werchratśkyj, *Howir batiukiw...*, s. 50.

⁴² I. I. Sriezniewskij: *Materiały dla słowaria driewnierusskogo jazyka*, t. I, Sanktpietierburg 1893, s. 1416.

W formie na rodzaj żeński mianownik l. poj. zaimków rodzajowych ma postać z końcówką prostą, np. та Dial 232, така Zb 22/19 вся Sk 40/14, уся Wos 137/28, сама Wołk 56/45, моя Mist 173/23, твоя Dial 231, наша Sk 25/6, lub też dość często z końcówką przymiotnikową nieściągniętą, np. тая Ber 60/20, такая Zb 25/17, таковаа Ber 68/1, самая Wołk 51/33, иншая Ber 85/4, кождаа Sk 36/6, жадная Dial 296, котрая Dial 378, котрая Mist 176/36, якая Wołk 51/30 itp. Wystąpiła też forma cerkiewna сiя Pas 168/13, чаша сiя Dial 243. Zaimki z przymiotnikową końcówką nieściągniętą pojawiają się do dziś m. in. w niektórych gwarach południowo-zachodnio-ukraińskich.⁴³

Gen. sg. masc. i neutr. Zaimki miękkotematowe mają w dopełniaczu l. poj. na rodzaj męski i nijaki końcówkę *-eho*, np. эго Ber 59/10, его Wołk 50//40, до него Mist 174/24, сего Zb 15/26, всего Ber 61/27, вашего Wołk 70/24, нашего Dern II 170, твоего Dial 162, моего Sk 31/11, своего Mist 174/36 itp. Obok form *моого*, *твоего* i *своего* spotykamy też nowe formy powstałe wskutek ściągnięcia grupy *oje w`o* lub przez analogię do form gen. sg. zaimków twar-dotematowych na rodzaj męski typu *тоho*⁴⁴: *мого* Sk 29/6, *твого* Ber 70/27, *свого* Mist 175/25 itp. Tych ostatnich form nie znajdujemy w Pas, Dern I i Dern II, w pozostałych utworach oba typy form występują obocznie. Formy typu *моho* najbardziej charakterystyczne są dla południowo-zachodnich gwar ukraińskich⁴⁵, można je więc uznać poniekąd za formy gwarowe.

W jednym przypadku zaimek o temacie zakończonym na *š* przyjął końcówkę *-oho*: *изъ иншого* Dial 201. Ukraińska cecha fonetyczna (zmiana *e* w *o* po spółgłoskach szumiących) mogła się ujawnić właśnie w takiej formie zaimka, który nie występował w języku staroruskim ani cerkiewno-słowiańskim. Zaimka *inšyj* nie zna cerkiewszczyzna klasyczna⁴⁶, ani pisany język staroruski: I. Sriezniewski formę *inšii* przytacza tylko z gramoty Wielkiego Księcia Aleksandra — Witolda dla Żydów litewskich z 1388 r., a więc zabytku pisanego językiem zachodnio-ruskim z cecha-

⁴³ Por. O. Pura: *op. cit.*, s. 61; Szyło: *op. cit.*, s. 142.

⁴⁴ W. Szymanowski: *Oczerki po istorii russkich narieczij. Czerty južnorusskogo narieczija w XVI—XVII ww.*, Warszawa 1893, s. 37; Hrunskýj, P. Kowalow: *op. cit.*, s. 225—226.

⁴⁵ Por. Szyło: *op. cit.*, s. 139; Werchratśkyj: *Pro howor doliwśkyj*, „Zapysky Naukoho Towarystwa im. Szewczenk”, t. XXXV, Lwiv 1900, s. 72; I. Werchratśkyj: *Deszczo do howoru bukow, nśko-ruśkoho*, „Zbornik u slavu Vatroslava Jagića”, Berlin 1908, s. 141; Łyzaneć: *op. cit.*, s. 70 i in.

⁴⁶ L. Sadnik, R. Aitzetmüller: *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955, s. 36.

⁴⁷ Sriezniewskij: *op. cit.*, s. 1108.

mi białoruskimi i ukraińskimi⁴⁷, zaimek zaś *inyi* cytowany jest tam z różnych najstarszych zabytków ruskich.⁴⁸

Zaimki twar-dotematowe przyjmują w gen. sg. przeważnie końcówkę *-oho*, np. того Wołk 51/29, такого Dial 195, такого Sk 33/31, самого Dial 310, каждого Ber 70/1, жадного Wołk 51/36, котрого Mist 174/6, котрого Dern I 67 itp. Kończówkę *-aho*, uważaną za cerkiewnosłowiańską, spotkać można kilka razy u zaimków: онаго Dial 416, Dern II 62, самого Pas 170/31, всякого Mist 173/21.

Gen. sg. fem. W końcówce dopełniacza l. poj. zaimków na rodzaj żeński występuje konsekwentne rozróżnienie: po miękkotematowych *-ei*, *-ei*, a po twar-dotematowych *-oi*, *-oi*. Najczęstszym zakończeniem jest tutaj *-oi*, *-ei*, np. той Sk 38/32, они Mist 178/32, овои Dial 153, таковой Ber 59/21, жадной Wołk 51/36, котрой Ber 61/30, якои Sk 37/29, ѿи Wołk 53/33, от неи Zb 26/7, зовсеи Wołk 71/19, моеи Zb 15/19, твоеи Wołk 79/19, своеи Wołk 54/18 itp. Rzadziej występują w gen. sg. fem. końcówki równe celownikowi, a mianowicie *-oi*, *-ei*, np. той Mist 179/4, мысли такой Mist 177/1, вшелякой Dial 480, жадной Wołk 51/36, яковой поради Zb 19/19, моей Dial 185, твоей Mist 176/29, своей Dern I 163 itp. Takie formy dla języka rosyjskiego objaśniane są redukcją końcowego *ě* po *j* w pozycji nieakcentowanej, zjawisko to w języku rosyjskim pojawia się już w XIV w.⁴⁹

W jednym przypadku końcówka zaimka w gen. sg. ma północno-ukraińskie brzmienie (z przejściem *ě* w *e*): з радости оное Ber 65/14.

Zanotowałem również formę *тоей* 'tej' Mist 173/26, Dern II 188, Vos 138/24; powstanie swoje zawdzięcza ona prawdopodobnie analogii do form *моей*, *твоей* itp. Wypadki użycia takich form zdarzają się w zabytkach ukraińskich XVI—XVII w.⁵⁰ Z *тоей* powstała właśnie współczesna ukraińska *теї*, *цієї*.⁵¹

Mamy też jeden przykład z końcówką cerkiewnosłowiańską *своея* Dial 244 w takim oto kontekście

Да мимо и деть Отче чаша сия,
Учини для своея милости святых.

a więc w modlitwie Jezusa, której gotowy wzór miał autor w cerkiewnosłowiańskim tekście Biblii.

Dat. sg. masc. i neutr. Zaimek osobowy 3. osoby na rodzaj męski i nijaki w celowniku l. poj. ma postać *ему* Wołk 52/34, *ему* Sk 28/35 itp., z przyimkami: против нему Ber 59/7, къ нему Wołk 53/7 itp. Spotyka się często forma skrócona, enklityczna *му* Sk 28/34, Dial 127 (formę *му* no-

⁴⁸ *Ibid.*, s. 1109—1110.

⁴⁹ Kuzniecowa: *op. cit.*, s. 133.

⁵⁰ Szymanowski: *op. cit.*, s. 79.

⁵¹ Hrunskyj, P. Kowalow: *op. cit.*, s. 225.

towaliśmy w Sk, Dial, Dern I, Dern II i Ber). Enklityczna forma *мы* charakterystyczna jest dla ukraińskich gwar południowo-zachodnich, dla tychże gwar właściwa jest też do dziś forma *emy* bez przejścia *je* w *jo*.⁵²

Końcówka dat. sg. zaimków rodzajowych różnicuje się bardzo konsekwentnie: *-emu* po tematach miękkich, *-omu* — po twardych, np. *всему* Ber 61/25, *моєму* Sk 35/23, *своєму* Mist 173/19, *нашому* Dern II 157, *тому* Wołk 51/12, *самому* Mist 180/21, *кождому* Sk 30/40, *котрому* Mist 173/21 itp. W formach *иншому* Dial 63, *по нашому учителю* Dern II 200 mamy końcówkę *-omu* zgodnie z fonetycznym rozwojem *e* w *o* po *š* w języku ukraińskim.

Dat. i loc. sg. fem. Zaimek 3. osoby ma w celowniku i miejscowniku l. poj. w rodzaju żeńskim formy *эй* Wołk 65/23, *ей* Vos 138/27, z przyimkami: *противько ней* Dern II 6, *в ней* Sk 38/27 lub ze staroukraińskim rozwojem wzdłużonego *ě*: *юй* Mist 177/4, Vos 138/17, *в нюй* Ber.

Zaimki rodzajowe miękkotematowe mają zasadniczo końcówkę *-ej* w tej kategorii gramatycznej, np. *в сей... вселеньї* Pas 169/20, *въ... моей* Sk 31/36, *в твоей* Dial 235, *превазъ своей* Sk 29/39, *по воли своей* Ber 62/32 itp., a twar-dotematowe — *-oj*, np. *при той* Ber 69/21, *такой ростропности* Mist 177/1, *въ каждой годинь* Zb 18/16, *котрой* Sk 30/32, *о котрой* Ber 68/3 itp. Od przedstawionej tu zasady są takie wyjątki:

a) po tematach zakończonych na spółgłoski szumiące występuje zawsze końcówka *-oj*, np. *людзкости вашой* Sk 24/4, *въ нашой ямь* Zb 24/5;

b) w kilku przypadkach wystąpiła końcówka *-uj* pochodząca ze staroukraińskiego *-ōj*, *-ēj*, np. *справь туй* Sk 25/17, *на звѣздъ онуй* Ber 67/11, *котруй* Sk 29/36, *повинности своєюй* Sk 25/22;

c) forma *тоєи радости* Wołk 73/5 ma końcówkę analogiczną do odpowiednich form zaimków dzierżawczych typu *моей*, *своей*.

Acc. sg. masc. i neutr. zaimka 3. osoby równy jest formie gen. sg., np. *его* Sk 26/31, *презь него* Vos 134/21 itp. W niektórych zabytkach wystąpiła enklityczna postać tej formy *го*: *кромемъ го називаючи* Sk 27/21 itp. (tylko w Ber, Sk, Pas i Dial). Jest to forma charakterystyczna dla południowo-zachodnio-ukraińskiego obszaru językowego⁵³, analogiczna do podobnej formy w języku polskim.

W połączeniu z przyimkiem wystąpiła cząstka *нь*, która powstała z dawnego zaimka **jь* i części ps. przyimków **vъn*, **szъn* lub **kъn*, a więc *презень* wyrażali Ber, *нань* Wołk 75/2. Podobne formy odnotowane są

⁵² W. Huncow: *Dialektolohiczna klasyfikacija ukrajnśkich howoriw*, Kyjiw 1923, s. 42; F. Szyło: *op. cit.*, s. 137; F. T. Żyłko: *Howory ukrajnśkoji mowy*, Kyjiw 1958, s. 57, 78.

⁵³ Szyło: *op. cit.*, s. 137—138; Żyłko: *op. cit.*, s. 57; Pura: *op. cit.*, s. 59; E. Kokorudz, F. Konarski: *Gramatyka języka ruskiego dla Polaków*, Lwów 1900, s. 60; Łyzaneć: *op. cit.*, s. 69 i in.

w najstarszych zabytkach ukraińskich, np. w latopisie halicko-wołyńskim *посла по нь река*⁵⁴, w gramotach ukraińskich XIV w.⁵⁵ Uważa się takie formy za cerkiewizmy, np. o języku *Latopisu Hrabianki* tak pisze P. Żytecki: „обочные, бытовые слова Грабянка облекает в славянские звуки и формы. Так, напр., он пишет: *есень* вм. *осень*, *нань* вм. *на не-го*”.⁵⁶ Kontekst i sposób użycia tych form w analizowanych tu zabytkach wskazuje jednak na zapożyczenie z języka polskiego (por. pol. przezeń, nań).

Poza tym formy acc. sg. masc. zaimków rodzajowych równe są formom gen. sg. wtedy, gdy wchodzą w związek syntaktyczny z rzeczownikami męsko-żywotnymi, a w pozostałych przypadkach acc. sg. masc. i neutr. równają się formom nom. sg.

Acc. sg. fem. Forma zaimka 3. osoby na rodzaj żeński w funkcji biernika liczby pojedynczej równa się najczęściej formie dopełniacza, np. *еи* Wołk 52/31, *еи* Sk 37/6, *ей* Zb 25/20, *Дерн I 129* i z przyimkiem: *нанеи* Zb 13/27 itp., w jednym wypadku forma ta pojawiła się z północno-ukraińską cechą fonetyczną *ѣ* Ber 61/25. Właściwa historycznie forma biernika występuje w analizowanych tekstach rzadziej: *ю* Sk 37/32, *презь ню* Ber, Sk 29/23, *на ню* Sk 37/32 (tylko w Ber i Sk). Te ostatnie postacie to chyba już archaizmy. Jako jedyną podaje ją gramatyka M. Smotryckiego z początku XVII w.⁵⁷ Archaizm ten zresztą zachowany jest do dziś dnia w naddniestrzańskich, łemkowskich i nadszańskich gwarach ukraińskich.⁵⁸

Inne zaimki rodzajowe o tematach twardych mają na ogół końcówkę przymiotnikową w bierniku w postaci nieściągniętej *-uju*: *тую* Sk 27/9, *такую* Ber 61/7, *иншую зброю* Dial 354, *котрую* *Дерн II 47* itp. Zaimki miękkotematowe natomiast mają w bierniku końcówkę „zaimkową” *-u*: *всю ночь* Sk 40/7, *мою* Wołk 59/14, *твою* Dial 207, *свою* *Дерн I 50*, *нашу* *Mist 177/19*, *вашу* *Mist 177/20* itp.

Zaimki rodzajowe w instr. sg. masc. i neutr. przyjmują końcówkę *-ымь*, *-имь*, np. *тымь* Ber 67/28, *тимь* Zb 17/11, *тамтымь краємь* Dial 360, *предь онымь* Ber 60/11, *овымь кубкомь* Dial 179, *таким...* *келихомь* Dial 236, *с таковымь* Ber 69/13, *жаднымь* Dial 96, *нимь* Sk 26/38, *симь* *Дерн I 119*, *моимь* Dial 52, *твоимь* Sk 35/3, *своимь* Wołk 51/7, *нашимь* Ber 62/29 itp.

⁵⁴ A. S. Petruszewycz: *Wołyńsko-hałyckaja litopys*, Lwiv 1872, s. 106.

⁵⁵ Bewzenko: *Istoryczna morfolohija...*, s. 160—161.

⁵⁶ P. Żytecki: *Eneida Kotlarewskiego i driewniejsziz spisok jeja w swiazi s obzorom matorusskoj litieratury XVIII w.*, Kijew 1900, s. 11.

⁵⁷ Smotryckij: *op. cit.*, s. 111—112.

⁵⁸ Szyló: *op. cit.*, s. 138; Ziłyńskij: *op. cit.*, s. 209 i in.

⁵⁹ Szyló: *op. cit.*, s. 140.

W jednej formie хоромъ **свымь** Sk 25/14 wystąpiło ściągnięcie grupy dwóch samogłosek przedzielonych jotą (por. своимъ Sk 26/14) jest to niewątpliwie forma zapożyczona z języka polskiego, gdzie zjawisko ściągnięcia postaci zaimków dzierżawczych jest typowe. Takiej formy nie ma prawie w gwarach ukraińskich, zapisano wprawdzie *swym* w jednej wsi obwodu Lwowskiego⁵⁹, co jest również polonizmem.

Tylko zaimek весь ma formę instr. sg. z końcówką -ѣмь: всѣмь Dial 510, вѣсѣмь Dern II 48.

Instr. sg. fem. Końcówki narzędnika l. poj. zaimków rodzajowych występują dla rodzaju żeńskiego konsekwentnie według jakości tematów: po tematach twardych *oju*, np. водою якоюсь Zb 30/15, тою Wołk 77/26, po miękkich zaś — *-eju*, np. нею Pas 170/13, зо всею школою Wos 140/37, моею Dial 287, своею Mist 174/26 itp.

Wyróżnić można poza tym dwie formy instr. sg. fem., a mianowicie: 1. тоєю Ber 63/34. Jest to nowotwór ukraiński analogiczny najprawdopodobniej do form zaimków dzierżawczych typu своею, do niej nawiązuje współczesne ukraińskie тією, цією; 2. forma loc. sg. w funkcji instr. sg. с которой Dial 408.

Loc. sg. masc. i neutr. Formy miejscownika zaimków rodzajowych męskich i nijakich mają końcówki przeważnie w dawnej postaci fonetyczno-graficznej: *-ом* po tematach twardych, np. вѣтомъ Wołk 54/42, о томъ Zb 13/15, на ономъ Dial 522, на жадномъ мѣсцу Sk 29/20, о которомъ Pas 170/28, в котромъ Dern II 113, на якомъ Sk 27/39 itp. oraz *-ем* po tematach miękkich, np. в немъ Sk 41/6, на семъ свѣтѣ Mist 176/32, при пану моѣмъ Wołk 43/43, в господарствѣ твоємъ Zb 20/18, въ сердци своемъ 54/46 itp. Mogą też występować w omawianej końcówce ukraińskie warianty fonetyczne, a mianowicie *-ит*: в тѣлѣ тумъ Ber 69/16, о нюмъ Dial 82, на всюмъ Dial 381 oraz jeden raz *-ит*: на нѣмъ Dial 428 (oraz в нимъ Dial 380).

Wystąpiła też forma instr. sg. w funkcji loc., podobnie jak w odmianie przymiotników, np. на тымъ мѣсцу Ber, в тымъ Dial 155, о онымъ Dial 73. W jednym wypadku odnotowano formę dat. w funkcji loc. sg.: при нему Zb 18/6, co we współczesnym ukraińskim języku występuje masowo, a nawet uważa się to za zjawisko typowo ukraińskie.

Nom. pl. i acc. pl. Niewielka ilość zaimków rodzajowych ma prostą „zaimkową” końcówkę w mianowniku liczby mnogiej *-и*, np. они Zb 28/15, вси пророци Zb 16/14, сами Sk 30/42, стада мои Mist 176/22, на мои скронѣ Dial 115, твои Wołk 51/42, князи наши Dern II 196, lub *-ѣ*, np. нашѣ Sk 35/15, сердца вашѣ Sk 42/9, всѣ мордырцовѣ Sk 27/38, всѣ внутрности Wołk 50/20 itp.

Staroruska końcówka nom. pl. zaimków rodzaju nijakiego *-а* ujawniła się w kilku przypadkach: ся врата Zb 29/20, сия согласуемъ Dern I 108,

вся... будем знати Pas 167/22, вся... яже суть Pas 167/22, наша сердца Dial 524, возмѣте врата ваша Zb 29/19.

Pozostałe zaimki rodzajowe występują w nom.-acc. pl. z przymiotnikową końcówką nieściągniętą w postaci:

a) ogólnoukraińskiej -ыи, -ии (rzadziej), np. ноги тыи Dial 311 тїи sprawy Zb 14/13, оныи Wołk 53/15, речи яковыи Wołk 70/23, акторове котрии Dern II 16, перси... которыи Dial 170 itp.

b) w postaci północnoukraińskiej -ые, -іе (najczęściej), np. тые руки Dial 306, тые слова Ber 62/22, оные Ber 69/34, овые цноты Dial 495, такіе... жродла Dial 236, на всякіе раны Dial 285, над всѣ иншіе свята Sk 38/12, на нашие угоди Zb 25/7, котрые Dern II 216, котрѣе Dern II 156, якіе раны Dial 417 itp.

Końcówkami obcymi, przejętymi z języka cerkiewnosłowiańskiego, są: во дни тїя Dern II 181 i во своя сѣти Zb 25/15, końcowe -я tych form wywodzi się z południowo-słowiańskiego *ę, które odpowiada wschodnio-słowiańskiej końcówce -ѣ.

Gen.-loc. pl. Zaimki rodzajowe w dopełniaczu i miejscowniku l. mnogiej występują prawie wyłącznie z końcówkami -ыхъ, -ихъ, np. тихъ речей Dern II 32, оныхъ Ber 67/28, такихъ Ber 60/3, в кождыхъ забавахъ Dial 43, у котрыхъ Ber 69/4, ихъ Sk 25/32, змеже нихъ Dern II 53, иншихъ Zb 16/4 itp.

Obok formy своихъ Sk 25/35, Vos 133/6 itp. pojawiła się w jednym przypadku forma ze ściągniętą grupą dwóch samogłosek przedzielonych jotą: до слугъ свихъ Zb 31/1. Jest to forma zapożyczona z języka polskiego, podobnych postaci nie zna potoczny język ukraiński.

Zaimek весь odróżnia się od innych zaimków rodzajowych tym, że ma w gen.-loc. pl. końcówkę -ѣхъ: всѣхъ Ber 58/16, въсѣхъ Dern II 82, по всѣхъ добрахъ Dial 450. Taką samą formę (всѣхъ) podaje w swej gramatyce języka cerkiewno-ruskiego M. Smotrycki z początku XVII w.⁶⁰

Dat. pl. Zaimki rodzajowe w celowniku liczby mnogiej mają końcówki -ымъ, имъ, np. онимъ Sk 26/18, которимъ Mist 179/33, котримъ Dern II 24, имъ Sk 26/12, кожнимъ Dern II 28, иншимъ Dial 70, страстемъ твоимъ Dial 542 i tylko zaimek весь przyjmuje w tym przypadku końcówkę -ѣмъ: всѣмъ Ber 58/9, усѣмъ Vos 137/1 itp.

Instr. pl. Zaimki rodzajowe mają w narzędniku l. mnogiej końcówki -ыми, -ими, np. тыми Sk 40/32, над такими Sk 27/41, жадными Ber 64/22, которыми Dial 55, над ними Sk 26/20 itp. Tylko zaimek весь ma w tym przypadku końcówkę -ѣми: всѣми Wołk 78/36, Zb 25/28 itp. Taką też formę przyjmuje w swej gramatyce z początku XVII w. M. Smotrycki.⁶¹

⁶⁰ Smotryckij: *op. cit.*, s. 88—89.

⁶¹ *Ibid.*, s. 88—89.

3. Zaimki хто, що і pochodne

Zaimek **kzto* i pochodne w analizowanych zabytkach rzadko występują w starej formie: кто Ber 60/28, Dial 57, ктоkolwiek Dial 343. W większości wypadków mamy już formę mianownika z brzmieniem ukraińskim (z przejściem *k-* w *ch-*): хто Wołk 60/36, Zb 16/18, Dial 131 itp., нѣхто Zb 15/27, Mist 174/15 itp., нѣхть Wołk 61/24 (tu widzimy wpływ polskiego *nikt*, takie postaci tego zaimka spotykamy w gwarze ukraińskiej o silnym wpływie języka polskiego ⁶²) хтоkolwiek Sk 35/33.

Formy przypadków zależnych są takie same jak u zaimków rodzajowych twar-dotematowych na rodzaj męski: gen. нѣкого Zb 19/28, никого Dial 130; dat.: кому Dial 63, никому Zb 29/8; acc.: кого Dial 75, ни в коро Dial 82 itp.

Zaimek **čto* i pochodne niekiedy tylko pojawiają się w swej pierwotnej postaci nom.: что Pas 167/2, Dern II 148, Dial 450, ничто Dial 450. W większości wypadków zaimek ten ma już brzmienie ukraińskie potoczne: що Ber 60/24, Sk 25/26, Wołk 50/40, за нищо Zb 13/23, щось Wołk 50/39, щоколкек Dial 73 itp.

Zaimek przeczący w nom. występuje z zanikiem końcowego *-o* w postaci ничь Ber 67/11, Sk 30/19 itp., albo нѣчь а нѣчь Sk 33/20. Ничь jest formą gwarową, identycznie brzmiący zaimek przeczący występuje w gwarach bojkowskich, huculskich, zakarpackich i łemkowskich.⁶³

Natomiast нѣчь uważać należy za polonizm: polskie *nie* dostaje się do tekstu staroukraińskiego ze zmianą *c* na *č*. Polonizmem jest też zwrot внѣвеч Wołk 59/31, Wołk 74/31, gdzie zachowany jest stary biernik **čь*.

Przypadki zależne zaimka **čto* mają przeważnie ukraińską postać fonetyczną (z przejściem *-e-* po *č* w *-o-*): gen. чого Ber 68/35, нѣчого Sk 35/27, ничого Zb 24/10 itp.; dat.: чому Dern II 31, instr.: чимь Sk 28/32 i in. oraz jeden raz: за чемь Dial 76; loc.: о чомь Sk 26/28, в чомь Dial 45, по чомь Dern II 159 itp. oraz: о чемь Zb 16/14.

Na podstawie przeprowadzonej wyżej analizy i oceny zaimków oraz ich odmiany w 10 zabytkach literackich napisanych w XVII i na początku XVIII w. na terenie zachodniej części terytorium ukraińskiego można stwierdzić, że w ukraińskim języku pisanym tego okresu przeważają na ogół staroukraińskie formy mające swe źródło w epoce nieco dawniejszej. Należy zwrócić uwagę na takie grupy form z punktu widzenia ich pochodzenia i funkcji:

1. Archaizmy staroruskie i staroukraińskie, które w XVII w. nie są już formami języka potocznego, w literaturze ukraińskiej tego okresu poja-

⁶² Por.: Przepiórska-Owczarenko: *op. cit.*, s. 74.

⁶³ Por. O. Pura: *op. cit.*, s. 61; Przepiórska-Owczarenko: *op. cit.*, s. 74 i in.

wiają się jeszcze sporadycznie najprawdopodobniej pod wpływem podobnych form cerkiewnosłowiańskich. Są to formy staroruskie, które również uznać można za cerkiewizmy. Należą tu takie formy w odmianie zaimków: gen. sg. masc. i neutr. *samaho, onaho, wsjakaho*; nom. pl. neutr. *sja, wsja, waša (wrata)*.

2. Nowe ukraińskie cechy charakterystyczne dla całego ukraińskiego terytorium językowego, które reprezentują nowe już tendencje w rozwoju fleksji ukraińskiej. Zaliczyć tu możemy zaimek w nom. sg. masc. *toj, chto, ščo* i pochodne, formy zaimka w rodz. żeńskim w gen. sg. *tojej*, w dat. sg. *tojeji*, w instr. sg. *tojeju*; forma dat. sg. w funkcji loc. sg. masc. *pry nemu*. Takie zjawiska występują bardzo często obocznie do form starszych, uświęconych tradycją literacko-językową.

3. Zjawiska, które jako staroruskie i staroukraińskie, w XVII w. charakterystyczne były przede wszystkim dla zabytków z południowo-zachodniej części terytorium ukraińskiego, a do dziś dnia zachowały się w gwarach tego właśnie obszaru językowego. Są to więc z jednej strony archaizmy, z drugiej zaś dialektyzmy. Zaliczyć tu możemy takie formy zaimkowe: dat. sg. *mni*, enklityczne formy zaimków osobowych w dat. i acc. *my, ty, mja, tja, sja*; acc. sg. *na nju*.

4. Zjawiska będące dialektyzmami południowo-zachodnio-ukraińskimi i jednocześnie polonizmami. Do języka ówczesnych tekstów ukraińskich mogły się one dostać z języka polskiego poprzez gwary lub też bezpośrednio. Niekiedy trudno nawet jednoznacznie stwierdzić, czy jest to zjawisko czysto polskie, czy też gwarowe ukraińskie analogiczne do polskiego. Do takich zaliczamy następujące zjawiska z odmiany zaimków: zaimek *každyj, nyč* 'nic', enklityczne formy zaimka 3. osoby w dat. i acc. *mu, ho*.

5. Zjawiska, które uważać należy za dialektyzmy południowo-zachodnio-ukraińskie wynikłe samorzutnie bez dodatkowych wpływów zewnętrznych: dat. *mini*, gen. sg. *moho, twoho, swoho*, zaimki *tot, każdyj, kot-roj*; formy zaimków z końcówkami przymiotnikowymi w postaci nieściągniętej *-oje, -aja, -uju, -yji* typu *toje, samaja, takuju, kotryji*.

6. Cerkwizmy bezsporne, których w żaden sposób nie da się uznać za zjawisko rodzime: zaimek w formie *az, sija*, zaimki względne *iže, ježe, jaže*, dat. i loc. *tebi, sebi*, końcówka gen. sg. fem. i nom.-acc. pl. masc. i fem. zakończona na *-ja* typu *swojeja, wo dny tija, wo swoja sivy*.

7. Polonizmy, które do tekstów ukraińskich dostały się na pewno bezpośrednio z języka polskiego: zaimki *owyj, żaden*; *-ń* w zwrotach *prezeń, nań*; ściągnięte postaci zaimków dzierżawczych w instr. sg. *swym* i w gen. pl. *swych*; forma instr. sg. *na tym (mistcu)*; formy zaimków przeczących *nikt, nič* i wyrażenie *wniweč*.

Ukraiński język pisany XVII w., używany w literaturze na terenie za-

chodniej części Ukrainy składał się z najróżnorodniejszych elementów, jeśli bierzemy pod uwagę ich pochodzenie (archaizmy staroruskie i staroukraińskie, formy nawoukraińskie o szerszym zasięgu, dialektyzmy miejscowe, cerkiewizmy, polonizmy). Potwierdza to również dokładna analiza systemu zaimków oraz ich odmiany w 10 utworach literackich napisanych w XVII i początku XVIII w. na terenie południowo-zachodniej części Ukrainy.

ŹRÓDŁA WYKORZYSTANE (Z ROZWIĄZANIEM SKRÓTÓW)

- Ber.:** P a m b a B e r y n d a; Вѣршѣ на Рождество..., Lwów 1616.
- Dern I:** Urywki dialogów na Boże Narodzenie, przedrukowane z rękopisu z przełomu wieku XVII—XVIII w książce J. H o r d y Ń s k i e g o З української драматичної літератури XVII—XVIII ст., Lwów 1930, s. 5—10.
- Dern II:** Dramat wielkanocny w dwóch częściach pt. Диалог во кратцѣ собранній на персонѣ седм на двѣ части расположенній przedrukowany z tzw. Zbiorku *Dernowskiego* — rękopisu z przełomu XVII—XVIII w. w książce J. H o r o d y Ń s k i e g o (op. cit.), s. 10—19.
- Dial:** *Dialogus de passione Christi* — rękopis pochodzący prawdopodobnie z 1670 r., przedrukowany przez Iwana Frankę w pracy: Мистерія страстей Христовых, „Киевская Старина”, t. 33. Kijów 1891, s. 137—154.
- Mist:** Urywki misterium na Boże Narodzenie z rękopisu z połowy XVII w., przedrukowane przez W. R i e z a n o w a w pracy zbiorowej Драма українська, t. 1, Kijów 1926, s. 171—181.
- Pas.:** Dwa urywki misterium pasyjnego z rękopisu 1. połowy XVII w., przedrukowane przez W. R i e z a n o w a w zbiorze Драма українська, s. 165—170.
- Sk:** Andrzej Sk ó ł s k i: Вѣршѣ з трагодіи Хс Пасхон Григорія Богослова, druk. we Lwowie 1630 g.
- Wołk:** Joannicjusz Wo ł k o w i c z: Розмышляне о муцѣ Христа Спасителя, druk. we Lwowie 1631 g.
- Wos:** Вѣршѣ на Воскресение Христова, przedrukowane z rękopisu przełomu XVII—XVIII w. w pracy M. W o z n i a k a: Різдвані й великодні вірші — орації зі збірника кінця XVII — поч. XVIII ст., „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, t. 96, Lwów 1910, s. 132—142.
- Zb.:** Слово о збуреню пекла, z odtworzonego rękopisu 1. poł. XVII w., przedrukowane przez I. F r a n k ę w pracy Слово про збуренє пекла. Українська пасійна драма, „Записки Наукового Товариства імени Шевченка”, t. 81, Львів 1908.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны местоимения, а также их склонение в украинском литературном языке на основе анализа 10 драматических произведений, написанных на территории Западной Украины в 17 и в начале 18 века.

Проведенный анализ позволил выделить составные элементы этого языка, различные по происхождению, а именно: древнерусские и древ-

неукраинские архаизмы, новые украинские черты, охватывающие в то время уже почти всю территорию Украины, архаичные явления, характерные для того времени и в общем сохранившиеся до настоящего времени на западноукраинской территории, западноукраинские инновации, не являющиеся результатом внешних влияний, диалектизмы, совпадающие с соответствующими польскими чертами, наконец, иноязычные элементы, а именно: старославянские (южнославянские) и польские (западнославянские).

Столь разнообразные элементы в системе местоимений сосуществуют в соответствующей пропорции, исполняя одновременно определенные стилистические функции. Настоящая статья вносит новые данные в исследования украинского литературного языка, которым пользовались в Западной Украине в 17 и в начале 18 века.

R É S U M É

La présente étude analyse les pronoms et leur déclinaison dans l'ukrainien littéraire, et ce à partir de 10 oeuvres dramatiques écrites en Ukraine occidentale au cours du XVIIe s. et au début du XVIIIe.

L'investigation a permis de déceler les composants de cette langue du point de vue de l'origine, à savoir: des archaïsmes vieux-russes et vieux-ukrainiens, de nouveaux traits caractéristiques ukrainiens gagnant à l'époque en question presque tout le territoire de l'Ukraine, des phénomènes archaïques caractéristiques pour la période étudiée et en général conservés jusqu'à nos jours dans la partie occidentale de l'Ukraine, des innovations ukrainiennes occidentales ne résultant pas d'influences étrangères, des dialectismes ayant leurs équivalents polonais, enfin des éléments étrangers, notamment vieux-slaves (slaves méridionaux) et polonais (slaves occidentaux).

Les éléments aussi variés dans le système des pronoms coexistent harmonieusement tout en remplissant certaines fonctions stylistiques. La présente étude est une contribution aux recherches sur l'ukrainien littéraire de l'Ukraine occidentale au XVIIe s. et au commencement du XVIIIe.